This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2020.pp.237-283

Przegląd Środkowo-Wschodni, 5, 2020
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20200507

Data przesłania: 10.06.2019
Data akceptacji: 07.08.2019

Ігор Мрака
Національний університет імені Івана Франка
igor_mraka@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-9681-5225

Дезертирство серед українців у польському війську: мотиви, масштаби[1]

Dezercja wśród Ukraińców w wojsku polskim: motywy, skala

Po Pierwszej wojnie światowej i zawarciu szeregu międzynarodowych umów prawnych większość ziem zachodnio-ukraińskich została włączona w skład Rzeczypospolitej. Ukraińcy, którzy zgodnie z prawem polskim zostali obywatelami kraju, podlegali rekrutacji do wojska. Zaczynając z 1921 r. na tereny byłego Imperium Rosyjskiego, a z 1922 r. – byłej Monarchii Austro-Węgierskiej została poszerzona praktyka przeprowadzenia ogólnej rekrutacji do wojska chłopców, którzy skończyli 21 lat. Rekrutów „Rusinów"/„Ukraińców" przeważnie powoływano do służby w piechocie, kawalerii, artylerii, w większości wypadków w centralnych i zachodnich regionach kraju. W wojsku rekruci doznawali twardej rzeczywistości życia wojskowego, co stawało się przyczyną dezercji wielu rekrutów bez względu na narodowość. Pewną część zbiegów składali Ukraińcy. W artykule została podjęta próba analizy zjawiska dezercji Ukraińców z wojska polskiego w okresie międzywojennym. Wydarzenia wojny polsko-ukraińskiej w latach 1918-1919, stosunek oficerów i młodszych oficerów do rekrutów, zaopatrzenie materialne wojskowych, życie prywatne, życie rodzinne stały się głównymi czynnikami, pobudzającymi rekrutów do dezercji. Jednocześnie na podstawie literatury naukowej

[1] Artykuł napisany na materiałach zebranych w czasie stażu naukowego w „Artes Liberales" Uniwersytetu Warszawskiego w czerwcu 2017 r.

i materiałów archiwalnych został zbadany stosunek cywilnej ludności ukraińskiej do dezerterów i jego ewolucja w okresie międzywojennym, zostały ustalone główne kraje, dokąd próbowali uciec dezerterzy, ratując się od prześladowań i w poszukiwaniu lepszego losu. W artykule również zostały przedstawione główne wnioski i przedsięwzięcia przywódców politycznych i wojskowych Rzeczypospolitej niezbędne do zwalczania tego haniebnego dla wojska zjawiska.

Słowa kluczowe: Polska, Galicja Wschodnia, wojsko, „Rusini", „Ukraińcy", dezercja.

Завершення Першої світової війни, поразка українців у боротьбі за державність ЗУНР і підписання низки міжнародно-правових угод призвели до включення частини українських територій до складу Речі Посполитої. Щоб максимально укріпити свої позиції, військово-політичне керівництво Польщі намагалось якнайшвидше інтегрувати терени так званих східних кресів й асимілювати населення, яке там проживало. Визначальну роль у цьому процесі відводилось армії. З цією метою на зе́млях з переважно українським населенням поступово поширювалась дія законів про військовий обов'язок. Перший офіційний призов до війська, незалежно від національної приналежності юнаків, на Волині й Поліссі відбувся у 1921 р. Попри антипольські настрої частини місцевих українців[2], агітацію різних політичних партій та організацій, неточності у списках призовників, які суттєво ускладнили його проведення[3], до лав польської армії потрапило чимало українців.

Напружені повоєнні польсько-українські відносини[4], важка економічна ситуація в країні, незвична атмосфера у війську часто

[2] Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], nr. 55, Towarzystwo Straży Kresowej w Warszawie, poz. 325, *Raport Kierownika Okręgu Wołyńskiego od 1/III. do 1/VI. 1921 r.,* k.18.

[3] А. Руккас, *Вояки-українці у польській армії (1921–1939 рр.)*, "Військово-історичний альманах" (A. Rukkas, *Voiaky-ukraintsi u polskii armii (1921–1939 rr.)*, "Viiskovo-istorychnyi almanakh"), 1/2002, s. 18.

[4] S. Stempień, *Poliaky i ukraintsi v II Rechi Pospolytii: sproby dialohu* [w:] *Polsko-ukrainski studii. Ukraina-Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist,* Kijów 1992, s. 211–222; Shwahulak M., *Polska derzhava v kontseptsiiakh zakhidnoukrainskykh*

ставали причиною втеч новобранців. Перший аналіз чисельного та національного складу армії здійснено навесні 1922 р. Рефератом у національних справах II відділу Генерального штабу і представлено в документі під назвою "Чужі національності у Польській армії" ("Obce narodowości w Wojsku Polskim") від 17 червня 1922 р. Власне в одній з його частин, яка стала першою спробою аналізу масштабів і причин дезертирства, увага зосереджена на таких двох чинниках: національності дезертирів (див. табл. 1) та масштабах цього явища в окремих родах військ (див. табл. 2).

Таблиця 1. Рівень дезертирства в польській армії за національною ознакою[5]

	Поляки	Українці	Білоруси	Євреї	Русини	Росіяни	Німці	Всього
Кількість	2 047	295	51	182	14	12	37	2638
% до тих, що служать у війську	1,4%	2,4%	0,4%	2,0%	0,5%	0,5%	2,0%	1,8%

Як видно з другої таблиці, українці служили в основному у піхоті, кавалерії, артилерії і за рівнем дезертирства займали другу сходинку після поляків. Третьою за чисельністю групою дезертирів були євреї, яких оцінювали негативно як з моральної, так і з військової точки зору. Найчастіше їх звинувачували у намаганні ухилятися від призову, у пасивному або навіть ворожому ставленні до

politychnykh seredovyshch (1920–1939), [w:] *Istorychni studii. Ukraintsi na rozdorizhzhiakh ta krutykh povorotakh istorii (dr. pol. XIX – per. pol. XX st.)*, Lwów 2013, s. 330–349; R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989.

[5] Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego [dalej: CAW], nr. I.371.5/A Samodzielny Referat Informacyjny [dalej: SRI] Dowództwa Okręgu Korpusu [dalej: DOK] nr V (Kraków), poz. 190, *Obce narodowości w wojsku polskim, 17 czerwca 1922 r.*

служби, в антидержавній діяльності (пропаганді комуністичних ідей)[6].

Таблиця 2. Рівень дезертирства в армії за національною ознакою і родом військ[7]

Рід військ	Поляки	Українці	Білоруси	Євреї	Русини	Росіяни	Німці
Піхота							
кількість	1 149	189	13	111	6	9	11
%	1,65%	2,75%	0,23%	2,15%	0,53%	1%	1,3%
Кавалерія							
кількість	226	50	3	17	2	3	9
%	1,2%	2,1%	0,07%	2,1%	0,65%	0,48%	8,11%
Артилерія							
кількість	160	42	5	19	4	-	7
%	0,79%	1,74%	0,45%	2,41%	1,55%	-	2,54%
Інженерні							
кількість	111	4	4	8	-	-	4
%	1,35%	1,19%	0,87%	2,79%	-	-	1,14%
Авіація							
кількість	30	2	-	2	-	-	-
%	0,5%	1,02%	-	1,75%	-	-	-
Зв'язок							
кількість	138	2	1	9	-	-	1
%	5,01%	10%	0,55%	7,86%	-	-	3,22%
Технічні і автомобільні							
кількість	59	2	-	3	-	-	2
%	0,84%	2,59%	-	1,39%	-	-	3,07%

[6] J. Kięsik, *Praca oświatowo-wychowawcza wśród mniejszości narodowych w Wojsku Polskim 1918–1939* [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, pod redakcją Zbigniewa Karpusia, Waldemara Rezmera, Toruń 2001, s. 212).

[7] Ibidem.

Обози							
кількість	58	2	25	10	-	-	2
%	1,15%	0,63%	5,03%	1,72%	-	-	3,7%
Санітарні							
кількість	85	2	-	2	1	-	1
%	1,33%	5,4%	-	0,43%	1%	-	1,83%
Господарські							
кількість	31	-	-	1	1	-	-
%	1,11%	-	-	0,22%	3,04%	-	-

Подальше збільшення в армії кількості осіб непольської національності відбулося внаслідок проведення першого призову у Східній Галичині у грудні 1922–січні 1923 р. Незважаючи на антипольську агітацію екзильного уряду ЗУНР і місцевих громадсько-політичних діячів, антипольську саботажну акцію 1922 р.,[8] й інші об'єктивні/суб'єктивні чинники більшість призовників все ж з'явилася до повітових команд поповнення[9]. Як наслідок у війську до вихідців з Волині, Холмщини, Полісся долучилися новобранці із Східної Галичини (іменовані в армії "русинами")[10]. В резуль-

[8] Martynets V., *Vid UVO do OUN: spohady ta materialy do peredistorii ta istorii ukrainskoho orhanizovanoho natsionalizmu,* Winnipeg 1949, s. 43–48.

[9] Згідно з повідомленнями повітових старост Львівського воєводства, робота лікарсько-оглядових комісій проходила назагал спокійно. В деяких повітах явка була добровільною і високою (Яворів, Городок, Самбір, Мостиська). Водночас були й проблемні повіти. Так, юнаки з деяких гмін Жовківського повіту проігнорували розпорядження призовних комісій. До таких, згідно з донесенням старости, належали наступні ґміни – Бутини, Добросин, Воля Жовтанецька, Желдець, Пили, Пристань. У зв'язку з тим, що таких випадків було багато, діяльність комісій було продовжено, а призовників вирішено доставляти при допомозі війська (Державний архів Львівської області [dalej: DALO], nr.1, op. 4. poz. 298, *Okręgowa Komenda Policji Państwowej we Lwowie (L.ad.1/22. 5F). Raport sytuacyjny, 12 grudnia 1922*, k. 44–52, 60.

[10] Зауважимо, що у війську новобранців-українців з 1923 р. ділили на "українців" і "русинів". "Українцями" вважали вихідців з Волині, Полісся, загалом територій колишньої Російської імперії. "Русинами" ж іменували новобранців зі Східної Галичини, колишніх громадян Австро-Угорщини (M. Krotofil, *Ukraińcy*

таті станом на 1 травня 1923 р. польська армія налічувала 255 581 осіб, з яких 33,9% – представники національних меншин. Це стало переконливим аргументом для працівників Національного реферату II відділу Генерального штабу продовжувати започатковане у 1922 р. вивчення національного складу армії, політичних настроїв серед військовослужбовців. У результаті проведеної роботи Національний реферат підготував доповідну записку "Чужі національності у польській армії" ("Obce narodowości w Armii Polskiej"), датовану 18 жовтня 1923 р. Згідно з цим документом, станом на 1 травня 1923 р. в армії служило 24 517 "русинів" (9,59% загальної кількості армії) і 18 744 "українців" (7,33% загальної кількості армії)[11], тобто в сумі майже половина від усіх представників національних меншин.

У другій частині документу проведено аналіз стану дезертирства по округах (див. табл. 3), родах військ (див. табл. 4) і визначено кількість дезертирів серед поляків і національних меншин за рік від 1 травня 1922 р. до 1 травня 1923 р.

---

w Wojsku Polskim w okresie międzywojemmyn [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, pod redakcją Zbigniewa Karpusia, Waldemara Rezmera, Toruń 2001, s. 128). У міжвоєнний період це викликало низку критичних зауважень з боку науковців і політиків. Відомий польський публіцист, етнограф Леон Василевський доводив, що доцільно використовувати тільки термін "українець"/"українська", а вживання терміну "русини" є недоречним і тільки вносить плутатину (L.Wasilewski, *Ruski, rusiński czy ukraiński?*, "Sprawy narodowościowe", 4/1927, s. 388–392).

[11] CAW, nr. I.303.4 Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939, poz. 2676, *Komunikat informacyjny "Obce narodowości w Armii Polskiej" (№ 19737/II-.Inf.II.F) 18. X. 1923 r.*

Таблиця 3. Дезертирство в польській армії за національною ознакою (період з 01.05.1922 по 01.05.1923 р.)[12]

Округ Корпусу	Поляки	Білоруси	Русини	Євреї	Українці	Росіяни	Німці	Литовці	Чехи	Інші	Всього
I	3003	306	270	427	329	20	22	-	1	-	4378
II	726	7	306	98	234	18	7	-	-	-	1396
III	1425	614	30	271	7	63	18	26	-	1	2455
IV	1049	137	7	124	134	37	21	4	1	-	1514
V	952	10	293	59	89	9	6	-	1	-	1419
VI	4414	2	173	106	79	13	12	1	-	-	4800
VII	385	58	11	13	111	6	10	-	-	-	594
VIII	452	69	24	10	24	14	26	-	-	-	619
IX	598	330	-	80	-	37	7	-	-	-	1052
X	1101	-	217	92	101	-	7	-	-	-	1518
Всьо-го	14105	1533	1331	1280	1108	217	136	31	3	1	19745
	8,35%	6,31%	5,43%	9,78%	5,9%	7,95%	5,1%	10,76%	1,24%	1,59%	7,73%

[12] Ibidem.

Фіксуючи випадки дезертирства, автори документу уточняли, що йдеться про усі випадки втеч з військових частин, незалежно від того, утікач повернувся добровільно, примусово (за допомогою поліції), чи не повернувся взагалі. Найбільше дезертирів припало на О.К. VI (Львів) – 4800, з яких 4414 – поляки, 152 – українці ("русини"/"українці"). Крім львівського округу, високим рівнем дезертирства відзначалися О.К. I (Варшава) та О.К. III (Гродно). Загалом по армії першість у дезертирстві посідали поляки – 14105 (8,35%), та білоруси – 533 (6,31%). Якщо ж зважити на штучність поділу польськими властями місцевих українців на "русинів" і "українців", то другу за чисельністю групу дезертирів становили українці – 2439 осіб.

Окремо Національним рефератом було досліджено дезертирство протягом окресленого періоду у кожному роді військ і визначено кількість дезертирів за національностями (див. табл. 4).

Таблиця 4. Дезертирство в польській армії за родами військ і національністю (за період з 01.05.1922 по 01.05.1923 р.)[13]

Рід військ	Поляки	Білоруси	Русини	Євреї	Українці	Росіяни	Німці	Литовці	Чехи	Інші	Всього
Піхота											
кількість	6 921	1 007	480	902	581	109	97	26	1	1	10125
%	7,85	7,44	4,37	9,67	5,93	9,08	6	28,36	0,85	2,38	7,51
Кавалерія											
кількість	2 896	188	596	87	142	47	16	4	-	-	3,976
%	12,97	5	10,5	9,59	5,42	12,02	5,03	4	-	-	11
Артилерія											
кількість	1 846	246	183	103	331	40	15	1	1	-	2766
%	7,59	6,01	4,18	8,03	6,59	5,4	3,25	1,82	1,7	-	6,84

[13] Ibidem.

Інженерні	989	39	32	81	23	10	3	-	1	-	1178
кількість	9,28	4,05	2,35	15,2	4,56	6,29	2,91	-	16,67	-	8,22
%											
Авіація											
кількість	210	10	-	12	-	-	-	-	-	-	232
%	4,84	2,6	-	16,66	-	-	-	-	-	-	4,47
Господарські	23	1	1	8	-	-	-	-	-	-	33
кількість	1,32	0,45	25	7,08	-	-	-	-	-	-	1,54
%											
Санітарні											
кількість	170	7	6	14	3	1	-	-	-	-	201
%	4,85	1,5	1,16	4,02	1,29	1,35	-	-	-	-	3,88
Призов											
кількість	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
%	0,45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,43
Жандармерія	26	1	-	1	-	-	-	-	-	-	28
кількість	1,07	2,5	-	5	-	-	-	-	-	-	1,09
%											
Обози											
кількість	213	19	14	47	15	10	-	-	-	-	318
%	9,32	3,06	1,99	19,02	7,01	10,1	-	-	-	-	7,52
Зв'язок											
кількість	357	15	12	13	12	-	3	-	-	-	412
%	9,88	8,15	4,71	11,61	12,63	-	16,67	-	-	-	9,6
Залізнодорожні											
війська	425	-	7	12	1	-	2	-	-	-	447
кількість	15,8	-	2,17	12,24	8,33	-	9,09	-	-	-	14,11
%											
Флот											
кількість	21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21
%	1,88	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1,7
Всього	14105	1533	1331	1280	1108	217	136	31	3	1	19745

На 1923–1924 рр. припав пік дезертирства. З 1925 р. кількість втеч з армії, у тому числі і серед українців, різко зменшилася і у наступні роки ця тенденція продовжувалась[14]. Однією з головних причин його раптового спаду став "Закон про загальну військову повинність" від 23 травня 1924 р. Опублікований 18 липня, закон відповідно до статті 117, вступав у дію через чотири місяці з моменту його публікації. Згідно з цим документом, передбачалася кримінальна відповідальність за ухилення від призову (стаття 87), втечу з країни (стаття 89), самоушкодження (стаття 91), тілесні ушкодження іншої особи за згодою останньої (стаття 93), спонукання до дезертирства, допомогу дезертиру (стаття 96) і ін[15]. Зменшенню випадків дезертирства сприяло також рішення керівника Генерального штабу від 23 жовтня 1923 р. про необхідність координації дій між жандармерією і поліцією для пошуку дезертирів[16], а згодом законодавчо врегульовано питання переслідування дезертирів за кордоном[17].

Спад дезертирства серед українців підтвердив рапорт командування О.К. VII (Познань) за перше півріччя 1928 р.:

> Переважну більшість дезертирів становлять поляки, що є цілком зрозумілим, оскільки у відсотковому відношенні вони найбільш представлені у всіх відділах. Дезертирів поляків налічувалося 35 осіб, або ж 79%. Русинів дезертирувало 7 осіб, або ж 16% від загальної кількості дезертирів. Характерним є той факт, що, попри видиме збіль-

[14] Ibidem, nr. I.371.5/A SRI DOK nr V (Kraków), poz. 394, *Komunikat informacyjny (L.2423/Inf.N.tjn.), Kraków, 28 lipca 1928 r.*

[15] Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1924, 18 lipca, № 61, poz. 609 *Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej.*

[16] Dziennik Rozkazów MSW, 1923, 10 kwietnia, № 13, poz. 169 *Postępowanie w wypadkach dezercji*.

[17] Йдеться про переслідування не за дезертирство, оскільки це вважалося політичним злочином, а за крадіжку військової форми і спорядження. Це вважалося кримінальним злочином, тому суди Польщі могли вимагати видачі оскаржуваного тою країною, на території якої перебував дезертир (E. Jaroszuk, *Żandarmeria wojskowa w latach 1921–1939*, Kraków 2009, s. 259).

шення розагітованості руського елемента, кількість дезертирів цієї національності не збільшилася, а навпаки відсотково зменшилася – з 20% у попередній період до 16% загальної кількості дезертирів[18].

Тенденція подальшого зменшення дезертирства у тому ж О.К. VII (Познань) спостерігалась і наступного року. Так, згідно з рапортом за перше півріччя 1929 р., з округу втекло тільки 4 українці зі Східної Галичини або 10% від загальної кількості. При цьому причиною втечі двох рядових було небажання служити у піхоті, один дезертирував через родинні обставини, ще один – з невідомих причин не повернувся вчасно з відпустки. Першість, як і в попередній період, належала полякам, яких керівництво О.К. характеризувало у вказаному звіті наступним чином: „Дезертирами переважно є елементи нічого не варті з моральної точки зору, а саме кримінальні злочинці[19]. Аналогічна ситуація зафіксована і в деяких інших О.К"[20].

Значно гіршим виявилося становище в О.К. VI (Львів). У рапорті про стан дезертирства за час від листопада 1927 р. до квітня 1928 р. командування округу констатувало тенденцію до збільшення кількості втікачів, що пояснюється напливом новобранців, призваних після весняного призову. Зростання кількості дезертирів пояснюється також порядком їх реєстрації, а саме констатацією усіх (!) випадків відсутності військовослужбовців терміном більше 24 годин, причому незалежно від обставин повернення (добровільно чи примусово). Раніше командири окремих частин інколи не фіксували осіб, які

---

[18] CAW, nr. I.371.7/A SRI DOK nr VII (Poznań), poz. 26, *Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji za czas od 1.V. do 31.X.1928 r.*

[19] Ibidem, *Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji, 11 lipca 1929 r*.

[20] Ibidem, nr. I.371.6/A SRI DOK nr VI (Lwów), poz. 136, *Raport wojskowo-narodowościowy /w myśl rozkazu D.O.K. VI. Sam. Ref. Inf. (L.130 / tj. /Inf. / N/32/). z dn. 8. kwietnia 1932 r.*; Ibidem, nr. I.371. 2/A SRI DOK nr II (Lublin), poz. 88, *Raport wojskowo-narodowościowy za czas od dn. 20. V. 27. do dn. 20. XI. 1927 (L.dz.1669/Inf. tjn.27); Raport wojskowo-narodowościowy za czas od dn. 20.XI.27. do dn. 20.V.28 r. (L.dz.840/Inf.tjn.27.).*

до подачі звіту повернулися. Водночас командування констатувало зростання кількості осіб, які добровільно поверталися до частин. Так, протягом листопада 1927–квітня 1928 р. зафіксовано 259 випадків втеч за участю 217 військовослужбовців. Дехто залишив межі частини по кілька разів (2 особи – по 4 рази). З 217 рядових-утікачів – 143 (65,9%) становили римо-католики, 63 (29%) – греко-католики, 8 (3,7%) – іудеї, 3 (1,4%) – євангелісти. З усіх дезертирів 39% осіб повернуто у примусовому порядку, а 61% прибули у частини добровільно. Це була діаметрально протилежна ситуація порівняно з попереднім півріччям, коли 57 % утікачів було повернуто примусово і лише 43% – добровільно. При цьому командування округу корпусу відзначало: „чи не вперше спостерігається сильний вплив родини на повернення дезертирів у відділи. Близько 30% тих, що добровільно поверталися, визнавали, що їх вигнали з дому. У кількох випадках дезертир повертався під ескортом родини”[21].

У 30-х роках рівень дезертирства “русинів”/“українців” у війську був незначним, що командувачі частин пояснювали боязню покарання. Це наочно демонструють дані 5 і 6 таблиць.

Таблиця 5. Дезертирство в польській армії за національною ознакою (1933–1935 рр.)[22]

Поділ дезертирів відповідно до національності													
Рік	Поляки	Білоруси	Українці	Євреї	Німці	Росіяни	Русини	Литовці	Латвійці	Лемки	Поліщуки	Інші	Разом
1933	1475	17	41	52	33	26	104	2	1	-	-	-	1751
1934	1455	8	-	54	34	25	132	4	-	-	-	-	1712
1935	2606	35	19	82	59	38	151	5	-	2	4	1	3002

[21] Ibidem, nr. I.303.4 Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939, poz. 2511, *Raport wojskowo-narodowościowy za okres XI.27 – IV.28 (L.930/Inf./28), 20.VI.1928 r.*

[22] Ibidem, nr. I.300.1 Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, poz. 603, *Zestawienie zbiegowstw według narodowości*.

На основі таблиці 5 можемо констатувати, що дезертирство серед "русинів" було в рази вищим аніж серед "українців". Аналогічна тенденція збереглася і в 1936 р., що підтверджує статистика: за перші три місяці дезертирувало 5 "українців", або 0,7%, у галичан же цей показник становив 46 випадків, або 6,59%.

Таблиця 6. Кількість дезертирів за національною ознакою у першому кварталі 1936 р.[23]

Округ Корпусу	Національність											Всього
	Поляки	Німці	Євреї	Русини	Росіяни	Литовці	Поліщуки	Українці	Білоруси	Сілезці	Тутейші неокреслені	
I	182	1	8	2	-	4	-	-	-	-	-	197
II	37	1	3	-	1	-	-	5	-	-	-	47
III	33	-	4	-	-	-	-	-	7	-	1	45
IV	58	3	3	2	-	-	-	-	-	-	-	66
V	70	-	2	1	-	-	-	-	-	8	-	81
VI	46	-	2	24	-	-	-	-	-	-	-	72
VII	35	2	-	10	-	-	-	-	-	-	-	47
VIII	40	2	1	-	-	-	3	-	-	-	6	52
IX	26	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	32
X	35	-	1	6	-	-	-	-	-	-	-	42
K.O.П.	9	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	11
Флот	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Всього	576	10	24	46	7	4	3	5	7	8	7	697

Рубрики таблиці 6 свідчать про ретельний аналіз дослідниками дезертирства за національною ознакою. Традиційний поділ українських новобранців на "русинів" і "українців" розширений рубри-

[23] Ibidem, *Komunikat informacyjny za 1 kwartał 1936 r. (Opisowo-statystyczne zestawienia tych spraw, które były przedmiotem działalności organów żandarmerii (L.dz.328/Tj./Sł).*

ками “поліщуки” і “тутейші”, до яких також часто відносили українців, які через низький рівень національної свідомості не називали себе українцями.

Визначаючи причини дезертирства, командування армії умовно ділило їх на дві групи: 1) пов’язані і 2) не пов’язані зі службою у війську. До першої групи було віднесено дезертирство через перевищення повноважень (зловживання) командирами, страх перед покаранням за злочини, здійснені у війську, неможливість виконувати обов’язки, передбачені службою у відповідній частині, переведення в інший підрозділ, ненадання очікуваної відпустки. До другої групи – небажання служити у війську, агітація або підбурювання колег до втеч, складні ситуації у приватному житті новобранця або ж його родини[24].

Непрості взаємини з офіцерським й особливо з підофіцерським складом часто фігурували серед причин дезертирства новобранців на початку 20-х років. Потрапивши до війська, новобранці-українці, які до того здебільшого не покидали рідних місць, опинялися у новому для них середовищі до якого їм часто важко було пристосуватись. Власне байдужість, а подеколи й тенденційне ставлення підофіцерів/офіцерів часто ставали причиною дезертирства, на чому наголошували автори документа „Чужі національності в польській армії” від 17 червня 1922 р.:

> крім загальних недоліків, причину дезертирства в українців варто шукати у середовищі, з якого вийшов новобранець, в аналізі стосунків, які панували між підофіцером, офіцером і молодим рекрутом-українцем. Оскільки польський рекрут завжди пристосується до нового оточення і умов, бо є поляком, то рекрут-українець, вирваний з глухого українського села і скерований, скажімо, до Ґрудзьондза, не так легко призвичаїться. Цей рекрут бачить навколо себе чужі обличчя, чує чужу мову і витримує фізичне навантаження. Недостатньо зайнявся ним підофіцер, оскільки недооцінив своєї ролі вихователя,

[24] P. Stawecki, *Z badań nad dyscypliną, przestępczością i moralnością wojska Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2000, s. 17.

не поцікавився ним офіцер, оскільки вбачає у ньому тільки фізичного виконавця, що перебуває у його розпорядженні, не відчуваючи його моральних та духовних потреб. Якби український рекрут відчув прихильне ставлення до себе командирів і дружнє середовище, то він не шукав би порятунку у дезертирстві[25].

У зв'язку з різким падінням у 1921 р. дисципліни у війську, у рапортах повідомлялось про численні випадки легковажності і браку почуття обов'язку серед офіцерів, які не цікавилися солдатами, їхніми потребами, а використовували свої посади у корисливих цілях, зловживали алкоголем тощо[26].

Гіршим за байдужість для "русинів"/"українців" було зверхнє, неприязне, а інколи й відверто вороже, зневажливе ставлення з боку підофіцерів, офіцерів. Останні, як нотували органи поліції зі слів затриманих рекрутів, трактували новобранців-українців як "громадян гіршої категорії, висловлювали на їхню адресу різні прізвиська"[27]. У звертаннях до українців командири часом застосовували образливі слова на кшталт «гайдамака»[28] або ж "українські свині"[29]. Військове командування знало про атмосферу у частинах, але не завжди визнавало, що нестатутне ставлення офіцерів до новобранців стало однією з причин дезертирства. Втім, як свідчать документи, командування деяких О.К. намагалось організувати роботу офіцерів/підофіцерів з представниками національних меншин у дусі національної та релігійної толерантності. Як приклад – інструкція під назвою "Національна робота в армії" ("*Praca*

[25] CAW, nr I 371.5/A SRI DOK nr V (Kraków), poz. 190, *Obce narodowości w Wojsku Polskim, 17 czerwca 1922 r.*

[26] P. Stawecki, *Z badań nad dyscypliną,* s. 8.

[27] CAW, nr. I 371.5/A SRI DOK nr V (Kraków), poz. 190, *Meldunek o stanie dezercji za miesiąc kwiecień 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw.*

[28] Ibidem, poz. 394, *Komunikat informacyjny (L.2423/Inf.N.tjn.), Kraków 28 lipca 1928 r.*

[29] Ibidem, *Sprawa dezercji żołnierzy narodowości ruskiej i walka z akcją wywrotową w garnizonie cieszyńskim (L.57/II.tj.), 24 marca 1923 r.*

narodowościowa w wojsku") від 30 березня 1927 р., видана командуванням О.К. I (Варшава). Проаналізувавши роботу командирів, умови життя рекрутів у частинах, причини дезертирства, автори документу констатували:

> результати вивчення взаємин, настроїв, причин дезертирства, самовільного залишення частин і загалом усіх явищ життя представників кожної національності у відділах дають підстави стверджувати, що не усі командири військових частин належним чином розуміють суть, значення і мету національної політики, точніше роботи над усуненням міжнаціональних протиріч та релігійних антагонізмів в армії. Певне свідоме чи підсвідоме упередження щодо військовослужбовців з числа національних меншин, що панує серед деяких офіцерів, а особливо серед підофіцерів, зумовлює неоднозначне ставлення до них, що призводить до негативних наслідків[30].

Щоб змінити ситуацію на краще, командування округів вимагало лояльного ставлення до рядових військовослужбовців та пропонувало карати офіцерів за зловживання владою та перевищення їхніх повноважень[31]. На цьому вище командування армії/О.К. наголошувало упродовж усього міжвоєнного періоду[32]. Усвідомлюючи важливість проблеми, міністр військових справ Владислав Сікорський на засіданні Сейму 18 червня 1924 р. відзначав, що поліпшення потребує не тільки технічний вишкіл, а й морально-етичний рівень командного складу. На думку міністра, змінити ситуацію міг би прискіпливіший відбір, омолодження і доукомплектування

---

[30] Ibidem, nr. I.371.1/A SRI DOK nr I (Warszawa), poz. 32, *Praca narodowościowa w wojsku, Warszawa, dnia 30 marca 1927 r. (L.dz.650 / Inf. N./27.)*.

[31] Ibidem, nr. I.371.5/A SRI DOK nr V (Kraków), poz. 204, *Meldunek o stanie dezercji za miesiąc lipiec 1923 r.*

[32] *Добре і справедливе ставлення офіцерів щодо рядових призведе до зародження серед військовослужбовців почуття обов'язку, сумлінності і послуху з прив'язаності до офіцера, а не зі страху* – говорилось в "Інформаційному комюніке" керівництва О.К. V (Краків) від 28 липня 1928 р. (Ibidem, poz. 394, *Komunikat informacyjny (L.2423/Inf.N.tjn.), Kraków 28 lipca 1928 r.*

підофіцерського та офіцерського складу армії[33]. Попри постійне намагання командування вдосконалити роботу командного складу у частинах, випадки нетолерантного ставлення до представників національних меншин, у тому числі до "русинів"/"українців" фіксувалися упродовж усього міжвоєнного періоду. Зеновій Книш, військовослужбовець 10-го полку піхоти у місті Ловіч, неподалік Варшави, згадував: „хоч ніби в польському війську заказано було зневажати вояків іншої національности чи релігії, та не всі підстаршини того притримувалися, траплялися між ними правдиві собаки, що дошкулювали українцям, де і як тільки могли"[34].

Варто відзначити, що від зневажливого ставлення потерпали не тільки українці чи представники інших національних меншин, а й рядові-поляки. Про масштаби цієї проблеми можуть свідчити статистичні дані, наведені у рефераті Керівника департаменту IX (Справедливості) Міністерства військових справ і Головного військового прокурора генерала Едварда Ґрубера, про злочинність у війську за 1925 р. Так, у січні–листопаді 1925 р. за образу, побиття, перевищення влади і інші випадки нетолерантного ставлення до рядових було засуджено 622 особи, у тому числі 74 офіцери. При цьому автор документа констатував, що помісячна статистика не демонструє тенденції до зменшення цього виду злочину у війську: якщо за перші шість місяців було покарано 371 особу, з яких 46 офіцерів, то у наступні місяці ця динаміка зберігалася – у липні було засуджено 54 особи (з них 6 офіцерів), у серпні відповідно – 39 (3 офіцери), вересні – 56 (4 офіцери), жовтні – 62 (8 офіцерів), листопаді – 39 (7 офіцерів). Якщо до цієї кількості додати дані за грудень, то, за підрахунками Е. Ґрубера, кількість засуджених у 1925 р. за перевищення службових повноважень становитиме близько 650 осіб, у тому числі майже 80 офіцерів[35].

---

[33] Sprawozdanie stenograficzne z 132 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 18 czerwca 1924 r., Warszawa 1924, s. 6.

[34] Knysh Z., *Za chuzhu spravu*, Toronto 1961, s. 20.

[35] CAW, nr. I.300.1 Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, poz. 604, *Referat Szefa Departamentu IX M.S.Wojsk i Naczelnego Prokuratora Wojskowego*

Найбільший показник покарань припав на О.К.VI (Львів) – 114, проте й в інших військових округах кількість підофіцерів/офіцерів, засуджених за зловживання посадовим становищем у 1925 р. була чимала (див. табл. 7).

Таблиця 7. Кількість підофіцерів/офіцерів засуджених за образу і побиття рядових військовослужбовців у 1925 р.[36]

О.К. VI (Львів)	114
О.К. X (Перемишль)	96
О.К. II (Люблін)	84
О.К. VIII (Торунь)	68
О.К. III (Гродно)	53
О.К. I (Варшава)	52
О.К. VII (Познань)	48
О.К. V (Краків)	34
О.К. IX (Брест)	24
О.К. IV (Лодзь)	5

Найпоширенішими зловживаннями щодо рядових було побиття. Наприклад, капрал Зиґмунд Вільк з 6-го полку польової артилерії О.К. V (Краків) бив рядових по голові, обличчю, вкладав деяким з них під час сну папір поміж пальці і запалював його, прикладав до тіла розпечений ґудзик, наказував стрибати "жабки" (навприсядки) аж до повного знесилення[37]. Капітан Ігнаци Пільвінський з 2-го батальйону Корпусу охорони пограниччя (О.К. II) засуджений за 11 випадків побиття по голові, обличчю і ногами в живіт[38]. За нестатутні покарання був покараний капрал Казімєж Бучинський

co do przestępczości w wojsku w roku 1925 i środków zaradczych mających na celu zmniejszenie przestępczości (L.47/I/26 tjn.).

[36] Ibidem.

[37] Ibidem.

[38] Ibidem.

з 9-го полку уланів О.К. VI (Львів). В одному випадку він "відмірял" уланові п'ятнадцять ударів залізним прутом по оголених п'ятках, після чого наказав стояти босоніж на бетоні, аби не було видно слідів ударів. Він же за надмірний апетит змусив трьох уланів, під загрозою "стрибання "жабки" під сідлом", з'їсти після вечері ще по дві порції сильно пересоленої фасолі, багато хліба і запити усе холодною водою, що призвело до діареї у двох уланів[39]. Поширеною формою "виховання" рядових в багатьох частинах О.К. X (Перемишль) була команда "думати", яка полягала на тому, що рядовий повинен був стати на одній нозі, на другу, підняту до пояса, покласти лікоть, яким підперти голову. У цьому ж О.К. старший стрілець Пулка змушував рядових бігати з сідлами на голові аж до повного знеможення, брати зубами стіл і піднімати його, виносити в зубах солому і видмухувати інше сміття зі стайні[40].

Така практика вишколу і підтримання порядку в частинах здебільшого застосовувалась щодо новобранців на початковому етапі служби і призводила не тільки до дезертирства, а й до самогубств. Так, у серпні–грудні 1923 р. зафіксовано 173 випадки самогубств (29 офіцерів і 144 рядових), а в січні–травні 1924 р. – 153 (28 офіцерів і 125 рядових)[41]. З огляду на вживані заходи, тенденція до зменшення хоч і повільно, та все ж була. Усвідомлюючи загрозливі масштаби цієї проблеми, Е. Ґрубер у рефераті про злочинність у війську за 1925 р. зазначав:

> погане трактування підвладних і у багатьох випадках просто нелюдське поводження з новобранцями призвело до низки самогубств серед них. Жахливо висока кількість самогубств у війську без сумніву тісно пов'язана з надмірно поганим ставленням до них з боку командного складу частин. У червні–листопаді 1925 р., згідно з представленими рапортами, в армії зафіксовано 84 спроби самогубств, з яких

[39] Ibidem.

[40] Ibidem.

[41] Ibidem, poz. 602, *Ministerstwo Spraw Wojskowych Sztab Generalny Oddział V o przyczynach samobójstw w Armii (L.20425/V.O.24), 31.VII.1924 r.*

61 закінчилася летально. Ці цифри наводять на думку, а у багатьох випадках в результаті слідства це вдалося підтвердити, що причиною самогубств стало погане ставлення командирів до підлеглих[42].

На підтвердження своїх висновків він подав приклад командира взводу Вавринця Пьонтковского з 58-го полку піхоти (О.К. VII (Познань), який регулярно прискіпувався до одного з новобранців, під час маршу бив його ногами, піхвами багнета по плечах, тягав за вуха, чим спровокував його самогубство.

Описані випадки були частими[43], проте не системними і загальнопрактикованими в усіх частинах. Прикладом доброї організації освітньо-виховної роботи та належного ставлення до підлеглих став 4-й полк підхалянських стрільців 1-ї гірської дивізії в Цєшині. Командування цієї частини запровадило в «Щоденних наказах» рубрику «Історичні спогади», в якій наводились приклади спільної польсько-української боротьби проти Росії. Це нововведення виявилося дієвим. Як наслідок, рівень дезертирства у березні 1923 р. порівняно з іншими частинами, був мінімальний[44]. Але це був радше виняток.

Загалом же, кількість випадків перевищення влади в армії у наступні роки суттєво не зменшувалась, а в окремі роки навіть збільшувалась, хоча за виявлені зловживання підофіцерів/офіцерів

---

[42] Ibidem, poz. 604, *Referat Szefa Departamentu IX M.S.Wojsk i Naczelnego Prokuratora Wojskowego co do przestępczości w wojsku w roku 1925 i środków zaradczych mających na celu zmniejszenie przestępczości (L.47/I/26 tjn)*.

[43] Показовим стало самогубство рядового Кмєціка з 11 полку піхоти, який не витримав прискіпувань капрала Балиса. Причиною достібувань капрала стало те, що він під час огляду казарми знайшов під матрацом у Кмєціка мішечок з насінням. В якості покарання Балис змусив підлеглого вилізти на перевернутий верх ногами стілець, присісти і, стоячи на двох ніжках стільця, тримати у руках, витягнутих вперед, мішечок з насінням протягом 30 хвилин. Після цього розпочалась "муштра" з карабіном під час якої Кмєцік викинувся з вікна. (Ibidem).

[44] Ibidem, nr. I.371.5/A SRI DOK nr V (Kraków), poz. 394, *Sprawa dezercji żołnierzy narodowości ruskiej i walka z akcją wywrotową w garnizonie cieszyńskim. 24 marca 1923 r. (L.57/II.tj)*.

карали в судовому порядку. У звіті командування жандармерії від 22 червня 1932 р. про рівень злочинності в армії за 1931 р. наголошувалось, що

> випадки поганого ставлення до рядових військовослужбовців кількісно не зменшуються, радше навпаки, зростають на теренах усіх О.К. При з'ясуванні причин дезертирств, спроб самогубств, самоушкоджень виявилось, що безпосереднім приводом усіх випадків були дії командирів, що виходили за межі норм воєнних статутів. Доведено, що не усі випадки поганого трактування підлеглих відомі жандармерії, оскільки рядові перед страхом репресій часто воліють змовчати про кривди, заподіяні їм командирами[45].

Висновки командування жандармерії опирались на невтішну статистику: так, якщо у 1930 р. в армії було зафіксовано 318 випадків перевищення влади щодо рядових, то у 1931 р. ця цифра зросла до 326. Водночас, якщо у 1930 р. занотовано 200 випадків самогубств і 235 самоушкоджень, то у 1931 р. ці показники зросли – 278 самогубств і 250 самоушкоджень[46]. При цьому варто відзначити, що дії командирів не були єдиною причиною самогубств рядових військовослужбовців. Інколи до цього призводили непорозуміння в родині, нервові зриви, негаразди в особистому житті, матеріальна скрута, стан здоров'я (невиліковні хвороби), боязнь бути покараним за скоєний злочин тощо[47].

На думку командирів окремих військових частин, дезертирство рядових, особливо новобранців, значною мірою провокувалось також недостатнім матеріальним забезпеченням. Особливо гострою проблема постачання армії була на початку 20-х років. Наприкінці 1922 р. інспектор II армії генерал дивізії Луціян Желіговський після ревізування підлеглих йому частин з жалем констатував:

---

[45] Ibidem, nr I.300.1 Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, poz. 603, *Odpis. Ministerstwa Spraw Wojskowych Dowództwo Żandarmerii Opis ważniejszych przestępstw popelnionych w wojsku w 1931 r. (L.dz. 241/Pfn.Sł), 22 czerwca 1932 r.*

[46] Ibidem.

[47] Stawecki, Piotr, *Z badań nad dyscypliną*, s.17.

> солдатська порція є абсолютно недостатньою. Я знайшов полки, де не можна проводити муштру, аби остаточно не виснажити солдатів. У відділах з'їдають усю порцію хліба на вечерю і сніданок і ніколи не залишається їм на обід. Солдати, які отримують гроші з дому, насамперед купують хліб. Дезертирство у полках значною мірою треба пояснювати голодом, а у деяких полках холодом і надзвичайно важкими умовами у необлаштованих казармах[48].

Про малу пайку харчів, постійне відчуття голоду новобранці повідомляли у листах додому, фрагменти з яких інколи друкували галицькі часописи. Як приклад – публікація "З недолі взятих до війська (Виїмки з листів новобранців)" у газеті "Громадський голос":

> Я ту дуже бідую так, що Вам того описати не можу. Тут зле з тим віктом, рано тепла вода і то не солодка і вечер також так само, в полуднє голенька зупа, що можна голову обмити і зачесатися. Я є дуже на то терплячий, поки мені терпіння стане, то буду терпіти. Тут кругом мене вода, так, що нема де піти, як собі то допущу, то скакну в воду, щоб не мучитися, бо досить з мене тої муки. З моєї компанії вже 11 хлопців втопилося з тої муки і жалю і так само і я як собі допущу, то так само скокну в воду і до шиї вчеплю собі кавалок заліза, щоби не виплинув наверх. Я не годен тут дивитися, щоб так нами гонили, ми тут у них ще гірше худоби, бо худобина має відпочинок, а ми ні день ні ніч, бо як прийдем з "зицирка" в ночі яких 10 разів алярм. Зегже. 25.II.1923[49].

Щоб поліпшити ситуацію з харчуванням, Міністерство військових справ 28 лютого 1923 р. ухвалило рішення підвищити норму

---

[48] AAN, nr 105 Akta Lucjana Żeligowskiego (1889–1939, 1944–1947), poz. 23 *Inspektor Armii II w Warszawie (L.dz.980/22) Do..., Warszawa, 18.XII.1922 r.*, k. 8.

[49] „Hromadśkyj hołos", 17 marta, 1923, cz. 7, s. 1. Аналогічного змісту фрагмент листа було опубліковано в газеті "Новий час": *Спимо – пише один – на голих дошках. Нічим накриватися, ніщо постелити. Надто роблять дружи нові – як поп'ються – якісь побудки… Ці дружинові, то такі як гадє – люті, годі видержати. Обід добрий для тих, що мало їдять. Сніданє й вечеря до нічого* („Новий час", 13 липня, 1924 р., cz. 51–52(68), s. 4–5).

хліба на 200 грам і на 10 грам жирів для новобранців протягом перших п'яти місяців служби[50]. Втім, таке рішення незначною мірою змінювало ситуацію із забезпеченням армії.

Брак фінансування позначався і на забезпеченні білизною, постіллю, на облаштуванні казарм, їх опаленні взимку. Єжи Кірхмаєр, військовослужбовець 3-го полку важкої артилерії у 1921–1930 роках, описав у спогадах нужденне матеріальне становище тогочасної польської армії:

> Низький моральний рівень рядових військовослужбовців у 1922 і 1923 рр. зумовлювався значною мірою поганим матеріальним становищем полку. Врешті, це було характерною рисою не тільки третього полку важкої артилерії, а усієї тодішньої армії. Коротко кажучи, бракувало усього. Обмундирування було у найгіршому стані. Влітку 1922 р. близько 20 відсотків відділу новобранців були босі або майже босі. Черевики були настільки подерті, що їх не вартувало ремонтувати. У батареях стан був не набагато кращий. Мундири, особливо штани, були латані-перелатані. Плащі, як у жебраків. Напередодні того року настільки бракувало соломи, що коні у стайні отримували її лише у вигляді січки, а найгірше те, що рядові у відділах новобранців спали на землі, маючи солому від голови до пояса, а решта тіла відпочивала на голій підлозі. Солдатські кімнати виглядали гнітюче, оскільки меблі, зроблені власними силами, так звані "нетипові", погано виглядали. Ліжка не було можливості поставити одне на одне і це утруднювало пересування кімнатами. Вікна були погано допасованими (також власного виготовлення), печі диміли, бракувало палива – усе це справляло гнітюче враження на військовослужбовців. Тільки їжа була непоганою, а це багато значило. Командири батареї потребували дерева, фарби, паперу, рам й іншого для облаштування солдатських кімнат і конюшень, тобто треба було грошей, бо полк нічого не мав і не давав[51].

---

[50] Dziennik Rozkazów MSW, 1924, 24 kwietnia, № 16, poz. 218 (*Podwyższenie należytości żywnościowych dla rekrutów*).

[51] J. Kirchmajer, *Pamiętniki*, Warszawa 1975, s. 217.

Через погано облаштовані казарми, часту відсутність командирів рядові без особливих труднощів могли залишити межі частини. Попри декларовані військовими властями заходи пошуку, дезертири, які поверталися до частин, часто відзначали, що за час "подорожі" Польщею або ж до сусідньої держави у них ніхто не перевіряв документів. Показовий приклад – випадок Вацлава Конрата, який залишив місце служби 2 листопада 1923 р. у Львові й у військовій формі вирушив потягом до Варшави, а звідти до станції Мрозув і далі пішком до села Подсуше, де проживав його дядько. У дядька, якому В. Конрат повідомив про втечу з війська, він гостював з 4 до 8 листопада, допомагав по господарству. Про його перебування знав не тільки солтис, а й місцева поліція, з якою він неодноразово стикався. 8 листопада Конрат виїхав до Львова, звідки подався на весілля колеги у село Добротвір Кам'янка-Струмиловського повіту. Повернувшись з весілля до Львова, він довідався, що його частина дислокована до Станіславова, куди він прибув аж 25 листопада. Під час допиту В.Конрат зазначив, що за весь час подорожі країною ніхто жодного разу не перевіряв у нього документів[52].

Про слабкий контроль у місцях служби, відсутність ретельної перевірки з боку поліції/жандармерії розповідали і новобранці-українці, які прямували додому або ж за межі країни. Зрештою, на цьому, як на одній з вагомих причин дезертирства, неодноразово наголошувало командири О.К., командування жандармерії.

Небажання служити було однією з поширених причин неявки юнаків до призовних комісій або ж дезертирства новобранців. Однак командування О.К. не акцентувало на цьому уваги у звітах. На основі проведеного на початку 20-х років дослідження Генеральний штаб пояснював це негативним ставленням до польської держави і

[52] CAW, nr. 303.4 Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939, poz. 2510, *Odpis. Dowództwo 6 Djonu Artylerji Konnej. Protokoł spisany w obecności ogn. Szefa Drużyny Dcy Liputa Onufrego z rozkazu Dcy Drużyny por. Orłowskiego Stanisława w sprawie kan. Konrada Wacława, który zdezerterował dnia 2 listopada 1923 r.*

до війська зокрема[53]. Політичний підтекст причин дезертирства командувачі деяких О.К. відзначали в рапортах у перші місяці 1923 р. Так, командування О.К. V (Краків) наголошувало, що важливою причиною небажання (!) служити у польському війську були „надто свіжі спогади з недавніх польсько-українських боїв і зумовлена цим взаємна неприязнь”[54]. Аналогічну думку висловлювало командування О.К. I (Варшава). У доповідній записці, датованій липнем 1923 р. й адресованій командирам усіх частин округу, очільник II відділу штабу округу стверджував, що однією з головних причин дезертирства українців зі Східної Галичини були „свіжі спогади про польсько-руську війну за Львів і Східну Галичину”[55]. На думку командування О.К. V (Краків) і О.К. I (Варшава), ця неприязнь з часом зменшиться, якщо з боку держави проводитиметься відповідна робота. Водночас, як це не парадоксально, лише в поодиноких випадках командири частин аргументували дезертирство українців проявом ворожого ставлення до польської держави[56].

Загалом протягом усього міжвоєнного періоду була певна частина новобранців-українців, які, на думку польського дослідника Тадеуша Ковальського, не вважали польську армію такою, що служить українському народу[57], тому й тікали. Коли ж справа про де-

---

[53] T. Kowalski, *Mniejszości narodowe w Siłach Zbrojnych*, s. 169.

[54] CAW, nr. I.371.5/A SRI DOK nr V (Kraków), poz. 204, *Meldunek o stanie dezercji za miesiąc kwiecień 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw.*

[55] Ibidem, nr. I.371.1/A SRI DOK nr I (Warszawa), poz. 29, *Dowództwo Okręgu korpusu № I do /według rozdzielnika/, lipiec 1923 r.*

[56] Ibidem, nr. I.371.5/A SRI DOK nr V (Kraków), poz. 204, *Meldunek o stanie dezercji za miesiąc czerwiec 1923 r. z podaniem przyczyny dezercji, wnioski i opinje Dowództw, Meldunek o stanie dezercji za miesiąc lipiec 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw, Meldunek o stanie dezercji za miesiąc sierpień 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw, Meldunek o stanie dezercji za miesiąc październik 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw*.

[57] T. Kowalski, *Pobór mniejszości narodowych do wojska II Rzeczypospolitej*, Wojskowy Przegląd Historyczny, 1/1996, s. 75.

зертирство доходила до суду, то вони пояснювали свій крок скрутним матеріальним становищем родини, хворобою батьків, що не підтверджувалося слідством. Метою таких пояснень було радше розчулити суддів і зменшити міру покарання[58]. Загалом відсоток дезертирств через політичні переконання був незначним. Для порівняння, у білорусів він становив не більше 5%[59].

Небажання іти до армії зумовлювалося також важким післявоєнним соціально-економічним становищем родин, особливо у східних воєводствах. У 1923–1924 рр. командування фіксувало чимало випадків дезертирства, спровокованого листуванням з батьками, які нарікали на брак робочих рук і, як наслідок, матеріальні втрати в господарстві. Тобто, причиною втеч було бажання допомогти родині під час сезонних робіт[60]. Водночас близькість дому інколи спонукала військовослужбовців легковажно покидати частину під час релігійних свят (на Різдво, Великдень і ін.)[61], щоб побувати на весіллі у когось з родичів або самому одружитися[62].

Важливою причиною дезертирства була агітація напередодні призову та під час служби. У перші роки після завершення польсько-української війни активну агітацію проводив еміграційний уряд Євгена Петрушевича, яка, на думку командирів багатьох вій-

---

[58] CAW, nr. I.300.1 Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, poz. 603, *Charakterystyka i opis ważniejszych przestępstw, samobójstw, nieszczęśliwych wypadków i przewinień dyscyplinarnych w wojsku za rok 1932 (L.dz.503 Pf./Sł.)*

[59] J.Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918–1945*. Warszawa, 2006, s.114.

[60] CAW, nr. I.371.5/A SRI DOK nr V (Kraków), poz. 204, *Meldunek o stanie dezercji za miesiąc kwiecień 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw; Meldunek o stanie dezercji za miesiąc lipiec 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw*; ibidem, nr. I.303.4, poz. 2676, *Komunikat Informacyjny Obce narodowości w Armii Polskiej, 18. X. 1923 r*.

[61] Ibidem, *Wykaz dezerterów za czas od 16.XII.1922 do 15.I.1923 r., Wadowice, 16 stycznia 1923 r.; Meldunek o stanie dezercji za miesiąc kwiecień 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw.*

[62] Ibidem, *Meldunek o stanie dezercji za miesiąc lipiec 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw;*

ськових частин, підбивала рекрутів до втеч[63]. Водночас під час першого призову у Східній Галичині у грудні 1922–січні 1923 рр. фіксовано випадки, коли агітацію проводили студенти, маючи на меті зірвати його проведення[64].

З травня 1923 р. командування як окремих частин, так і Командування О.К. рапортували про активну агітацію з боку родичів, знайомих, які у листах до новобранців заохочували їх тікати з армії. Батьки часто писали, що інші призовники, які не з'явилися до повітових команд поповнення або ж дезертирували, не були покарані. Так, згідно із донесенням командування 5-го полку саперів з Кракова, двоє українців дезертирували за намовою Петра Войчишина з Рогатинського повіту Львівського воєводства. Будучи родичем одного з утікачів, він писав, що "усі твої колеги, які були призвані до польського війська, уже повтікали, сидять вдома і нічого їм за це не було"[65]. Траплялися також випадки, коли батьки повідомляли, що в їхніх околицях готуються антипольські виступи, чим, на думку командувача 16-го полку піхоти в Тарнові, також провокували новобранців дезертирувати[66]. Аби зменшити згубний для війська

---

[63] Ibidem, *Meldunek o stanie dezercji za miesiąc luty 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw*.

[64] У січні 1923 р. український часопис "Громадський вісник" надрукував статтю під назвою "Військова бранка у Сх. Галичині" у якій повідомляв про один з випадків агітації проти призову наступним чином: „Дня 20 грудня 1922 р. арештувала поліція з Гасендорфу (вулиця у селі Уличне Дрогобицького повіту – І.М.) студента Івана Гарасимяка і закованого відпровадила на постерунок, де він просидів ще три години скований. Другого дня без переслухання відвезено його до староства в Дрогобич під закидом агітації проти асентерунку. В старостві комісар Русінський сказав до нього: "Пан мувіл попісовим – не йдіть до асентерунку, бо як підете, то ви пропали і Україна пропала" і засудив на 14 день до арешту. Коли заарештований зажадав свідків, комісар відповів, "то пану ніц не поможе*"(Громадський вісник*, 17 січня, 1923, s.4).

[65] CAW, nr. I.371.5/A SRI DOK nr V (Kraków), poz. 204, *Meldunek o stanie dezercji za miesiąc marzec 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw*.

[66] Ibidem, *Meldunek o stanie dezercji. 17 maja 1923 r.*, k. 298. Весною 1923 р. в урядових колах Польщі існували підозри про можливі антипольські виступи

вплив листування й агітації батьків, командування частин вважало за доцільне ввести цензуру, приставити до новобранців зі Східної Галичини довірену особу, яка знала українську мову, для нагляду над ними, посилити виховну роботу[67].

З кінця 20-х – у 30-ті роки різні українські політичні організації посилили вплив і, відповідно, агітацію серед новобранців. Під час проведення призову у 1930 р. на території О.К. VI (Львів) командування корпусу повідомляло про численні випадки антидержавної агітації діячами "Сельробу", Комуністичної партії Західної України, Українського національно-демократичного об'єднання у Косівському повіті. Водночас у Львівському повіті призовники з гміни Гуменець прибули до лікарсько-оглядової комісії у Щирець з українським національним прапором[68]. Аналогічний випадок стався у Станіславському повіті у 1931 р., коли призовники повертались з лікарського огляду співаючи "Ще не вмерла України", а на шапках були прикріплені синьо-жовні стрічки і тризуб. Водночас командування О.К. VI повідомляло, що українські юнаки зі Сколівського, Жидачівського, Стрийського повітів проявляють антипольські настрої і належать до ОУН[69]. Під час проведення призову у 1932 р. в О.К. VI (Львів) фіксовано сильну антипольську агітацію з боку різних політичних організацій у наступних повітах: Добро-

---

українців Східної Галичини. Про це повідомляв Інспектор VI Армії у Львові Станіслав Галлєр у листі від 7 березня до очільників Львівського, Тернопільського, Станіславського воєводств та К.О.К. VI (Львів) і К.О.К. X (Перемишль). Однак побоювання виявилися перебільшеними (DALO, nr. 1, op. 52, poz. 2930, *Wskazówki na przyszłość, 7 marca 1923 r., Do Pana Generała Stanisława Hallera Inspektora armii V we Lwowie, 24 maja 1923 r.*, k. 2–3, 16).

[67] CAW, nr. I.371.5/A Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr V Kraków, poz. 204, *Meldunek o stanie dezercji za miesiąc marzec 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw; Meldunek o stanie dezercji za miesiąc kwiecień 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw; Meldunek o stanie dezercji za miesiąc lipiec 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw.*

[68] DALO, nr. 1, op.4, poz. 738, *Sprawozdanie z poboru głównego roczn. 1909*, k.10.

[69] Ibidem, poz. 827, *Sprawozdanie z poboru głównego rocznika 1910*, k. 11–12.

миль, Щирець, Рудки, Рава-Руська. Прикладом комуністичної агітації може стати випадок, коли двадцять чотири призовники гміни Тисовиця Турківського повіту прибули до повітової команди поповнення з червоним прапором і співали революційні пісні, чимало юнаків відмовлялися розмовляти польською. У Косівському повіті траплялися випадки, коли антидержавною агітацією займалися адвокати з Косова і Кут, а також греко-католицьке духовенство[70].

Важливим є питання, які причини дезертирства превалювали. Частково відповідь на нього дають звіти командування округів корпусів, жандармерії, судів. Так, у звіті О.К. V (Краків) за березень 1923 р. вміщено статистику розгляду справ про дезертирство дев'яти поляків і шести "русинів" військовим районним судом Кракова, зокрема, названо деякі причини дезертирства: неотримання відпустки – 1, неотримання мундира – 1, страх перед покаранням – 1, визнання лікарем новобранця придатним до служби, всупереч його заявам про хворобу – 1, хвороба родичів – 3, переведення до 6-го полку уланів – 1, важке матеріальне становище дружини – 1, ігнорування претензій до командування – 1, затягування зі звільненням – 2, власна хвороба – 1, небажання служити в кавалерії – 1, брак білизни – 1[71]. Тут варто відзначити, що на початку 20-х років у польському війську дотримувались довільної форми визначення причин дезертирства. Щодо українців, то на той час найчастіше констатованою причиною втеч було "небажання служити".

У 30-х роках ситуація дещо змінилася. Як уже зазначалося, для зручності аналізу було запроваджено поділ причин дезертирства на дві групи – пов'язані і не пов'язані із службою. У Військовому історичному бюро (*Wojskowe Biuro Historyczne*) зберігся статистичний звіт жандармерії за 1934 і 1935 роки про причини дезертирства (див. табл. 8).

---

[70] Ibidem, poz.924, *Sprawozdanie z poboru głównego roczn. 1911*, k.12.

[71] CAW, nr. I.371.5/A SRI DOK nr V (Kraków), poz. 204, *Meldunek o stanie dezercji za miesiąc marzec 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw.*

Таблиця 8. Статистика причин дезертирства[72]

Рік	Пов'язані зі службою							Не пов'язані зі службою				Разом 3 і 5 рубрики
	Зловживання владою	Страх перед покаранням	Не могли викон. служб. обов'язки	Неотримання відпустки	Не продовження контракту	Переведення до іншої формації	Всього	Небажання служити	Агітація, намова товаришів	Інші	Всього	
1	2						3	4			5	6
1934	10	72	1	24	1	2	110	888	29	685	1602	1712
1935	17	87	25	6	-	-	135	874	101	1892	1867	3002

Як бачимо, причини більшості дезертирств не пов'язані зі службою. Але рубрики "небажання служити" й "інші", які є найчисельнішими, дають підстави широко інтерпретувати причини дезертирства, які не вказувались у звіті. Цілком очевидно, що це могли бути політичні переконання, які військове керівництво воліло не декларувати. Водночас впадає у вічі незначна кількість дезертирств через насилля з боку офіцерів, що, як вже було згадано, могло бути зумовлено боязню рядових наражатися на репресії з боку командирів.

Ще одне важливе питання в контексті теми: куди ж тікали? Залишивши місце служби, дезертири, як правило, переховувались у рідних місцях або ж намагалися вибратися з країни. Оскільки найбільше дезертирувало поляків, причому часто через легковажності, то їх найчастіше ловили і відправляли назад у частину або ж вони поверталися добровільно. Гіршою була ситуація, як видно зі звітів, з євреями й українцями.

Командування округів констатувало, що найретельніше планували втечу євреї. Вони заздалегідь обдумували не тільки час і спо-

[72] Ibidem, nr. I.300.1 Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, poz. 603, *Komunikat informacyjny za I kwartał 1936 r. (Opisowo-statystyczne zestawienie tych spraw, które były przedmiotem działalności organów żandarmerii) (L.dz.328 Tj./Sł.)*.

сіб залишення частини, але й місце подальшого переховування. Дезертирство з легковажності з наступним поверненням у частину в їх випадку майже відсутнє. Зазвичай їх підтримували єврейські родини або й цілі громади, після втечі вони проживали у Польщі і рідко виїжджали за межі країни. Важко було зловити й українців, особливо вихідців зі Східної Галичини, оскільки їм також допомагало переховуватися місцеве населення[73].

Водночас багато українців тікало до Німеччини, Чехословаччини, Румунії, СРСР, рідше – до країн Балтії. Досліджуючи проблему втеч дезертирів за кордон, командування армії констатувало, що найчастіше наважувалися тікати з батьківщини вихідці з робітничих або ремісничих родин, менше – з селянських. Водночас до Німеччини чи Чехословаччини тікали насамперед ті, що перед армією були там на сезонних роботах або ж мали родичів в одній із європейських країн[74]. Вибір країни залежав також від округу, в якому служив рядовий, від близькості частини до кордону, врешті, від можливості отримати допомогу від когось при перетині кордону. Згідно з отриманими даними у 1923–1924 рр. помітну допомогу втікачам надавали батьки. Так, у звіті про стан дезертирства за лютий 1923 р. командування 3-го полку уланів у м. Тарновські Гури О.К. V (Краків) констатувало, що у листах від батьків новобранці отримували чіткі інструкції щодо втечі. Зокрема, батько одного жовніра детально описував маршрут подорожі до Чехословаччини через Німеччину[75]. У аналогічному звіті за березень 1923 р. командування 75-го полку піхоти у м. Гута Королівська О.К. V (Краків) повідомляло, що українці створили цілу мережу своєрідних етапів

[73] Ibidem, nr. I.303.4 Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939, poz. 2510, *Dowództwo Okręgu Korpusu № X. Sam. Ref. Inf. (L.dz.971/Inf.np.) Do Ministerstwa spraw Wojskowych Oddz. II Szt. Gen., 17 maja 1927.*

[74] Ibidem, nr I.300.1 Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, poz. 603, *Charakterystyka i opis ważniejszych przestępstw, samobójstw, nieszczęśliwych wypadków i przewinień dyscyplinarnych w wojsku za rok 1932.*

[75] Ibidem, nr. I.371.5/A SRI DOK nr V (Kraków), poz. 204, *Meldunek o stanie dezercji za miesiąc luty 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw.*

з метою надання допомоги дезертирам. Там вони отримували цивільне вбрання, гроші, а також допомогу та інструкції, як дістатися до німецького кордону. Про це стало відомо від кількох "русинів", які повернулися до частини після невдалої спроби втечі[76].

У ряді випадків тікати до Чехословаччини намовляли інтерновані там колишні учасники польсько-української війни. Наприклад, командування 3-го полку стрільців підгалянських 1-ї Гірської дивізії в Цєшині у рапорті від 23 березня 1923 р. повідомляло, що інтернований у дивізійному таборі в Йозефові (Чехословаччина) Андрій Дутчак у листі до свого брата Дмитра Дутчака заохочував його тікати до Чехословаччини. І все ж такого роду агітація, за словами командування, не призвела до численних випадків дезертирства. Протягом лютого–березня 1923 р. у полку трапилося сім подібних випадків, а п'ятьох утікачів затримала поліція та прикордонна служба[77].

Найбільше випадків нелегального перетину польсько-чехословацького кордону припадає на 1923–1924 рр., але визначити хоча б приблизну їх кількість вкрай важко. Про масштаби цього явища можна судити з окремих статистичних даних, які надходити до польського уряду. Так, виконуючий обов'язки консула Польщі у Кошице (Чехословаччина) Ґалас у доповідній записці до Міністерства закордонних справ від 5 липня 1923 р. повідомляв про численні випадки нелегального переходу кордону, особливо на відтинку польсько-чехословацького кордону в районі с. Ужок, який щоденно перетинало кілька або й кільканадцять осіб, здебільшого українців, інколи поляків. На запит Ґаласа про кількість прибулих дезертирів місцева влада Ужгорода повідомила, що протягом травня 1923 р. затримано 36 осіб. Втім, за припущенням віце-консула, ця цифра була значно більшою, оскільки утікачам часто вдавалося проскочити

[76] Ibidem, *Meldunek o stanie dezercji za miesiąc marzec 1923 r. z podaniem przyczyn dezercji, wnioski i opinje Dowództw*.

[77] Ibidem, *Dowództwo 1 Dywizji Górskiej do Dowódcy Okręgu Korpusu № V / Oddz. II. Szt. / w Krakowie, 23 marca 1923 r.* (L 57/II.tj.).

повз пости жандармерії. До польських властей надходила інформація і про провідників, які доправляли утікачів до сусідньої держави, і про місця перетину кордону. Зокрема місцевий учитель Івашкевич допомагав утікачам нелегально перетинати кордон. Один із таких шляхів пролягав через село Загорб, далі горою Черемха і до села Волосатого[78].

У Чехословаччині, згідно з донесенням віце-консула в Кошице, затриманих спочатку доправляли до найближчих відділків жандармерії. Під час першого допиту вони заявляли, що причиною їхнього вчинку були жахливі умови служби у польському війську: голод, знущання з боку підофіцерів/офіцерів тощо. У свою чергу, жандармерія Чехословаччини розпитувала про розміщення воєнних частин, сили окремих гарнізонів, відсоток представників непольських національностей у частинах та ін. Після допиту багатьох з них доставляли до староства у Великий Березний, де проводили повторний допит і залишали під арештом. Згодом декотрих повертали назад до кордону з Польщею[79].

Другою країною, куди намагалися потрапити дезертири, стала Німеччина. Як відзначалось у повідомленні ІІ відділу Генерального штабу, особливо прихильно німецька сторона ставилася до українців і білорусів, яких радо приймали і надавали підтримку у працевлаштуванні. Найчастіше утікачі перетинали кордон у Верхній Сілезії в районі сіл Кендзежин, Олесьно, Мєндзибор, Ключборк[80], рідше їх шлях пролягав через Ґданськ[81]. Як стверджує польський дослідник Ремігіуш Каспшицький, аби потрапити до Німеччини

[78] Ibidem, nr I.303.4 Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939, poz. 2510, *Wice-Konsulat Koszyce do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, 5 lipca 1923 r.*

[79] Ibidem.

[80] Ibidem, nr I.375.3 Oddziały Żandarmerii 1918-1939 (grupa zespołów). 3 Dyon Kielce–Grodno, poz. 184, *Ministerstwo Spraw Wojskowych Sztab Generalny Oddz. II do D.O.K. III. w Grodnie, 23/X.1923 r. Dezerterzy z armii polskiej. Zażądzenia (№18560/II.Inf.III.C.)*

[81] Ibidem, Odpis. Dywizjon Żandarmerii Wojsk № X do Dowództwa Okr. Korp. № X Oddz. II Szt. w Przemyślu, 10 września 1923 r.

багато дезертирів вдавалися до послуг злочинних угруповань, які спеціалізувалися на переправленні призовників та дезертирів з війська за кордон[82].

У прикордонній смузі порушників затримувала місцева німецька поліція і проводила допит, в ході якого з'ясовувала, з якої військової частини дезертир, де вона дислокується, відсоток представників національних меншин у ній, види та кількість зброї тощо. Після допиту затриманих ув'язнювали на шість тижнів за нелегальний перетин кордону, а потім звільняли з правом на вільне пересування країною і працевлаштування[83]. Подальша доля нещодавніх дезертирів складалася по-різному. Багато українців і білорусів під впливом політичної агітації вливались у різні незалежницькі українські або ж білоруські організації. Розповідаючи про нестерпні умови служби у польській армії, вони тим самим, як вважало польське керівництво, сприяли зростанню негативного ставлення до Польщі серед українських емігрантів. Інколи вони погоджувалися вступати у воєнні формування, які створювались на території Німеччини, на випадок війни проти Польщі[84]. Про існування таких загонів галичани повідомляли у листах додому[85].

На території Німеччини чимало втікачів потрапляло під вплив українських політичних діячів, пов'язаних з радянською агентурою. Вони скеровували недавніх військовослужбовців до радянського посольства, де їх агітували переїжджати до СРСР. Про переїзд до Радянського Союзу дезертири писали своїм рідним у листах. Наприклад, Анастасія Сивульська з села Байковичі Тернопільського

[82] R. Kasprzycki, *Dezercje i unikanie służby w Wojsku Polskim w latach 1918–1939*, "Dzieje najnowsze", 3/2016, s.91.

[83] CAW, nr I.303.4 Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939, poz. 2510, *Dowództwo Okręgu Korpusu № V w Krakowie do Ministerstws Spraw Wojskowych, Oddz. II Szt. Gen., 7 lipca 1923 r.*

[84] Ibidem, *Odpis. Ministerstwo Spraw Wojskowych Sztab Generalny do D.O.K.III w Grodnie, 23/X. 1923 r.*

[85] Ibidem, *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, 5 września 1923 r.*

воєводства наприкінці 1923 р. отримала листа від свого нареченого Фелікса Клоса, який дезертирував і опинився у Німеччині. У листі він повідомляв, що разом з кількома тисячами осіб очікує на переїзд Балтійським морем до СРСР, де отримає шмат землі, яка відведена спеціально для переселенців зі Східної Галичини. У листі він також зазначав, що таким шляхом з Німеччини до країни Рад виїхало уже понад 25 тис. осіб[86]. Аналогічного змісту листи надходили і до інших родин на Тернопільщині, про що Міністерство внутрішніх справ Польщі повідомляло Міністерство закордонних справ[87]. Крім СРСР, вчорашні вояки польської армії за посередництвом злочинних угрупувань емігрували до США, Аргентини, Канади, Куби[88].

Попри потужну агітацію значна частина українців не спокусилася на "радянський рай" і воліла залишитися в Німеччині. Отримавши можливість вільно пересуватися країною, багато з них влаштовувалися на роботу у великі сільськогосподарські маєтки за доволі мізерну плату. Згодом декому вдавалося знайти нову більш оплачувану працю. Проте численними були випадки, коли, сподіваючись на кращу долю, вчорашні дезертири працювали у власників маєтків за їжу та одяг і лише зрідка отримували зарплатню. Важке матеріальне становище, безперспективність, неможливість виїхати з Німеччини до СРСР змушували багатьох українців, білорусів, поляків, євреїв повертатися до Польщі. Як приклад – історія пошуку кращого життя в Німеччині білоруса Олександра Галюка[89]. Драматичною була доля дезертира з 75-го полку піхоти Пьотра Ксєндзюка, який так описав своє життя і побут в Німеччині у листі до товариша по службі:

---

[86] Ibidem, *Województwo w Tarnopolu do /według rozdzielnika/, 26 stycznia 1924 r.*

[87] Ibidem, *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, 5 września 1923 r.*

[88] R. Kasprzycki, *Dezercje i unikanie służby*, s. 91.

[89] CAW, nr I.303.4 Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939, poz. 2510, *Protokoł przesłuchania. Spisany dnia 9 maja 1931 r. w kancelarii Wojskowego Więzienia Sledczego w Grudziądzu przez wachm. Keszkę Władysława w sprawie zbiorowej dezercji do Niemiec.*

> Кохана громадо! Пам'ятаю, як ми сілезяни з цікавістю розповідали про Німеччину, як там є добре і ін., що тільки дочекаюся відпустки чи маневрів – я вже там! Це є дурне, викривлене, хворе уявлення про життя. Чи знаєте, що такі вар'яти, які повтікали, є тут жебраками. Щоб не вмерти з голоду, ідуть в складі закордонних легіонів до Африки воювати з місцевим населенням за французькі і британські колонії. Геть звиродніння. Триматися своєї батьківщини – свята річ. Я нарешті набрався відваги і повертаюся тією ж дорогою, якою прийшов сюди, з переконанням, що краще зогнити у тюрмі на батьківщині за свій нікчемний вчинок, аніж волочитися на чужині і бути жебраком! (15.I.1934). Пьотр Ксєндзюк[90].

Публікація подібних листів була потужним способом протидії дезертирству.

Попри зменшення випадків дезертирства в другій половині 20-х років, втікачі прямували до Німеччини до вересня 1939 р. У документі від 23 лютого 1935 р., адресованому командуванню частин корпусу, керівництво О.К. VIII (Торунь) відзначало, що крім соціально-економічних негараздів в країні, недостатнього забезпечення армії, зловживань командного складу, важливою причиною дезертирства був німецький чинник. Автори документу наголошували, що політичне і військове керівництво Німеччини через своїх агентів, різноманітні німецькі організації, які діяли у Польщі, заохочувало військовослужбовців, особливо з західних округів, до дезертирства. Вони поширювали чутки, що за втечу до Німеччини у повному обмундируванні і зі зброєю вони отримають не тільки матеріальну винагороду, а й усіляку підтримку у працевлаштуванні. Для протидії агітації керівництво О.К. VIII пропонувало проводити роз'яснювальну роботу, посилювати нагляд за рядовими, розповідати про те, що у Німеччині дезертирів б'ють, вони голодують, їх підозрюють у шпигунстві на користь Польщі[91]. Проте такі заходи

[90] Pocztówka od dezertera. Żołnierz Polski. 1934. N18. 21 czerwca, s.364.

[91] CAW, nr I.375.3 Oddziały Żandarmerii 1918–1939 (grupa zespołów). 3 Dyon Kielce–Grodno, poz. 184, *Odpis. Dowództwo Okręgu № VIII Samodzielny Referat Informacyjny, (L.dz. 2089/tj. Nar.), 23 lutego 1935 r.*

не завжди були ефективними, оскільки до рядових військовослужбовців надходили листи від тих, що втекли до Німеччини або до іншої країни, у яких вони розповідали про швидке працевлаштування та добрі заробітки[92].

Третьою країною, куди активно тікали українці, білоруси, інколи навіть поляки, став СРСР. Перебратися до сусідньої країни їм часто допомагали родичі, місцеве населення. Інколи дезертирів підтримувало православне духовенство. Наприклад, у квітні 1932 р. з 24-го полку уланів дезертирували Федір Павлюк і Микола Магера, яких протягом п'яти днів переховував і годував у Почаївській лаврі диякон Йосиф Поліпчук[93]. Найбільше випадків дезертирства було з частин, розташованих у безпосередній близькості до кордону. Хоча, як уже зазначалося, до СРСР прибували ті, які перед тим втекли до Німеччини, Чехословаччини або Литви. Затриманих дезертирів радянська сторона використовувала з метою збору розвідданих і для внутрішньої пропаганди. Як і німецьку розвідку, "совєтів" цікавила інформація про розташування військових частин, їхніх командирів, озброєння і постачання армії[94].

Подальша доля втікачів на території СРСР складалася по-різному. Більшість намагалася знайти роботу і належним чином облаштуватись на новому місці. Проте нещодавнє закінчення війни, політика "воєнного комунізму" і інші катаклізми, які переживала молода радянська держава, зумовили повільне відновлення економіки і зростання добробуту людей. У підсумку за короткий час

---

[92] Ibidem, nr I.300.1 Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, poz. 603, *Wyciąg z raportów dowódców dywizionów żandarmerii o stanie dyscypliny w podległych im rejonach służbowych za rok 1932*.

[93] Ibidem, *Charakterystyka i opis ważniejszych przestępstw, samobójstw, nieszczęśliwych wypadków i przewinień dyscyplinarnych w wojsku za rok 1932 (L.dz.503 Pf./Sł.)*.

[94] Ibidem, nr I.303.4 Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939, poz. 2510, *Pismo Ekspozytury Nr.1. Oddz. II. S.G. (L.dz.147/C.30.tjn) z dnia 25.II.30 r. wraz z uwagą Szefa Wydziału Wywiadowczego*.

більшість утікачів усвідомлювала, що обіцяного пропагандистами й омріяного ними раю нема. Зрозумівши безперспективність перебування в СРСР і готові відбути покарання, яке їх очікувало у Польщі, колишні польські жовніри наважувалися повернутися додому.

Історія українця, греко-католика, рядового 22-го полку уланів Петра Сологуба могла би стати сюжетом фільму про пригоди солдат дезертирів у СРСР. Пробувши у війську тільки три тижні, П. Сологуб разом з однополчанином Білоусом у жовтні 1925 р. дезертирували. Приводом для цього стало побиття його одним із підофіцерів. Залишивши межі частини, обоє через Радзивилів, Почаїв дісталися до Білозірки – рідного села Білоуса. Незважаючи на вмовляння матері і сестри Білоуса не тікати, вони попрямували до СРСР. Одразу ж після перетину кордону були заарештовані прикордонною службою й ув'язнені. На третій день, коли їх заставили рубати дрова, П.Сологуб вирішив повернутися до Польщі, але його знову було схоплено і після п'яти днів арешту відправлено до Свердловська, де він прожив майже рік під наглядом і був зобов'язаний щотижня реєструватися у місцевому відділенні ГПУ. На життя заробляв тим, що розвозив воду в місті. Там він зійшовся з такими ж утікачами з польської армії, іншими цивільними особами. Після знайомства з поляком Францішком Конаковським (громадянином СРСР), який працював у ремонтній бригаді на залізниці, обоє вирішили добратися до Владивостока, звідки, як вони міркували, легше було вибратися з країни Рад. У Владивостоці влаштувалися вантажниками у порту, де пропрацювали до осені 1927 р. Після невдалої проби втекти до США були заарештовані і відправлені у село Краснояр Архангельської губернії, там наймитували у селян до весни 1928 р. Власне тоді вони прийняли остаточне рішення повернутися до Польщі. Під приводом втрати документів і пошуку нової роботи змогли доїхати до Харкова, а звідти пішком вздовж залізничної колії через Київ, Шепетівку, Здолбунів дісталися до Дубна. Вже звідти Ф. Конаковський подався до родини до Кобрина, а П. Соло-

губ до Бродів, де й зголосився до військової частини, яку залишив восени 1925 р.[95]

Разом з тим, відомі випадки, коли дезертири, потрапивши до СРСР, намагалися там навіть зробити кар'єру. Як приклад – історія Степана Музики (ймовірно, з с. Бутин Жовківського повіту) та Миколи Матвіїва (ймовірно, з с. Забір'я Рава-Руського повіту), які дезертирували наприкінці 1924 р. Згідно з повідомленням інформатора, на допиті вони виклали повну інформацію про місця дислокації військових частин, їх озброєння, прізвища командирів. За це їм дозволено було вільно пересуватися містом. Вже навесні 1925 р. інший інформатор повідомляв, що бачив обох у формі червоноармійців у Києві, вони вступили до Комуністичної партії і заявляли, що живуть значно краще, аніж колись у Польщі[96].

Попри описані численні випадки втеч за кордон, більша частина дезертирів все ж залишалась у межах країни або ж після поневірянь за кордоном поверталася у Польщу (табл. 9). Зусиллями поліції або ж жандармерії їх арештовували і судили. Однак було й чимало таких, які, пробувши вдома або за кордоном, добровільно зголошувались у частини, звідки дезертирували. Департамент загального командування Міністерства військових справ узагальнив статистику злочинності у війську за перше півріччя 1934 р. Згідно з документом, у зазначений період 825 осіб дезертирувало з десяти округів і 12 – з Корпусу охорони прикордоння. З цієї кількості 686 осіб становили поляки, 80 – "русини", 30 – євреї, 19 – росіяни, 18 – німці, 4 – білоруси. Станом на початок 1935 р., тобто на момент представлення звіту, 721 з них були заарештовані або ж добровільно прибули до місця служби і підлягали покаранню. При цьому

---

[95] Ibidem, poz. 2511, *Protokoł spisany z ułanem Sołohubem Piotrem, w sprawie dezercji, w kancelarii 22 p. uł. dnia 5 maja 1928 r. w obecności por. Pronaszki Stefana Ofic. Ew. Pers., przez protokolanta plut. Magiery Tomasza*, k. 483.

[96] Ibidem, poz. 2510, *Odpis. Komenda Policji Państwowej Województwa Tarnopolskiego (L.5720/V/25.) Do Dowództwa Okręgu Korpusu № VI Samod. Refer. Informacyjny we Lwowie, 31 sierpnia 1925 r.*

348 з них переховувалися в межах країни і тільки 29 були заарештовані після приїзду з-за кордону. Показовою є статистика тих, що добровільно повернулися – 310 з території Польщі і 34 з-за кордону. Однією з головних причин повернення була туга до рідною домівкою[97]. Водночас ті, що добровільно зголошувалися розраховували на пом'якшення покарання у суді[98].

Таблиця 9. Статистичне співставлення схоплених дезертирів і тих, що добровільно повернулись, окреслення причин повернення за перше півріччя 1934 р.[99]

О.К.	Дезертири				Всього	Причини повернення з-за кордону			
	затримані		повернулись добровільно			примусове виселення з іншої країни	туга за країною	брак роботи	боязнь ізоляції
	переховувались у країні	повернулись з-за кордону	з території країни	з-за кордону					
I	74	1	69	-	144	1	-	-	-
II	18	2	13	1	34	1	-	-	-
III	40	1	20	1	62	-	-	1	-
IV	38	2	70	-	110	-	1	-	-

[97] Ibidem, nr I.300.1 Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, poz. 603, *Statystyka przestępstw i przekroczeń w wojsku za pierwsze półrocze 1934 (L.182/Pfn.), 18.II.1935 r.*

[98] Стаття 75 Карного військового кодексу гласила, що, якщо військовослужбовець протягом шести тижнів з моменту дезертирства повернеться до частини або зголоситься до будь-якої військової влади, то це може служити підставою для пом'якшення покарання. У випадку перебування за кордоном дезертир повинен особисто зголоситися до посольства/консульства. Якщо ж дезертирство настало під час війни, або повторно, то особа не могла розраховувати на зменшення терміну покарання (W. Makowski *Kodeks karny wojskowy z dodaniem ustaw i przepisów wprowadzanych, przechodnich i uzupełniających oraz komentarza*, Warszawa 1921, s. 281–293).

[99] CAW, nr I.300.1 Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, poz. 603, *Statystyka przestępstw i przekroczeń w wojsku za pierwsze półrocze 1934 (L.182/Pfn.), 18.II.1935 r*.

V	36	16	41	25	118	2	18	6	8
VI	39	-	42	1	82	-	-	-	-
VII	17	1	13	4	35	1	5	-	-
VIII	42	3	29	-	74	1	-	-	1
IX	30	-	4	1	35	-	1	-	-
X	14	3	9	1	27	2	1	-	-
Всього	348	29	310	34	721	8	26	7	9
К.О.П.	2	-	-	1	3	1	-	-	-

Крім втеч, новобранці часто вдавалися і до інших способів уникнення служби у війську: напередодні призову або на початках служби вони вдавали з себе розумово відсталих, приховували наявність у них освіти[100], стверджували, що не знають або не розуміють польської мови[101], симулювали хвороби серця, шлунково-кишкового тракту[102]. Траплялися випадки заподіяння собі травм/каліцтва. Прикладом є інцидент з Семеном Москалюком з 99-го полку піхоти О.К. VII (Познань), який відтяв собі вказівний палець на правій руці. Інколи такі затії новобранців закінчувалися летально. Так, Іван Галіщук з 15-го полку уланів того ж округу прострелив собі ногу, через що у нього розвинувся сепсис і невдовзі хлопець помер[103]. Через відсутність звітів, неможливо встановити поточну кількість випадків самоушкодження саме українцями протягом усього міжвоєнного періоду. Певне уявлення про масштаби цього явища дають поодинокі документи, зокрема звіт Генерального

[100] Ibidem, nr. I.371.7/A SRI DOK nr VII (Poznań), poz. 26, *Raport wojskowo-narodowościowy, 29 maja 1931 r.*

[101] T., Kowalski, *Mniejszości narodowe w Siłach Zbrojnych*, 113; CAW, nr. I.371.7/A SRI DOK nr VII (Poznań), poz. 26, *Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji, 7 czerwca 1930 r.*

[102] CAW, nr. I.371.7/A SRI DOK nr VII (Poznań), poz. 26, *Raport wojskowo-narodowościowy, 31 maja 1927 r.; Raport wojskowo-narodowościowy, 6 czerwca 1928 r.; Raport wojskowo-narodowościowy, 11 stycznia 1930 r.; Raport wojskowo-narodowościowy i raport o stanie i przyczynach dezercji, 7 czerwca 1930 r.*

[103] Ibidem, *Raport wojskowo-narodowościowy, 31 maja 1927 r.*

Штабу за 1926 р., згідно з яким в армії зафіксовано 182 випадки самоушкоджень. З них 45,1% припадає на поляків, 54,9% – на представників національних меншин, серед яких євреїв – 15, білорусів – 13, німців – 4, росіян – 2[104]. Самоушкодження як спосіб звільнитися з війська, не брати участі у навчаннях на полігоні, уникнути відповідальності за злочини і ін. траплялися впродовж 30-х років. Так, у 1930 р. жандармерією зафіксовано 235 випадків самоушкоджень в армії і Корпусі охорони прикордоння, у 1931 – 250, у 1932 – 225[105]. Проте звіти жандармерії не містять інформації про національну приналежність винуватців цього злочину.

Як висновок: попри те, що українці у польській армії зарекомендували себе як добрі жовніри, чимало з них через об'єктивні/суб'єктивні причини дезертирували. На початку 20-х років дезертирство серед українців було доволі численним явищем, спровокованим рядом причин: а) вкрай незадовільним матеріальним становищем у війську (брак обмундирування, харчів, нестерпні умови проживання в казармах і ін.), б) зневажливим ставленням до новобранців з боку командного складу частини, в) політичними переконаннями, а відтак, небажанням служити у польській армії, оскільки Польщу вважали винуватцем поразки ЗУНР, г) політичною агітацією. З другої половини 20-х і до вересня 1939 р. рівень дезертирства серед українців значно зменшився. Це стало наслідком прийняття закону "Про загальну військову повинність", який збільшував покарання за цей злочин, початком координації дій жандармерії, поліції, прикордонної і митної служб, спрямованих на пошук і арешт втікачів. У цей час випадки дезертирства були зумовлені у переважній більшості причинами, не пов'язаними зі службою в армії, а саме: а) небажанням служити, б) агітацією політичних організацій або намовою товаришів тікати за кордон, сподіваючись на краще життя,

[104] T. Kowalski, *Mniejszości narodowe w Siłach Zbrojnych*, s. 172.

[105] CAW, nr I.300.1 Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, poz. 603, *Charakterystyka i opis ważniejszych przestępstw, samobójstw, nieszczęśliwych wypadków i przewinień dyscyplinarnych w wojsku za rok 1932 (L.dz.503 Pf./Sł.)*

особистими/родинними обставинами, легковажністю, нервовими зривами (у звітах під рубрикою "інші").

Bibliografia

Archiwum Akt Nowych (AAN), nr.105 Akta Gen. Lucjana Żeligowskiego 1889–1939, 1944–1947, poz. Akta Żeligowskiego jako Inspektora II Armii – korespondencja, raporty z inspekcji i manewrów, protokoł z konferencji w sprawie budzetu M. S. Wojsk. na r. 1924.

AAN. nr.55, Towarzystwo Straży Kresowej w Warszawie, poz. 325, *Okręg Wołyński [Towarzystwa Straży Kresowej] – Wydział Organizacyjny – raporty kierownika Okręgu. 1921 r*.

Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), nr I.371.5/A Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr V Kraków, poz. 190, *Obce narodowości w Wojsku Polskim; sprawozdanie z Kongresu Powszechnego Związku Beznarodowościowego we Frankfurcie; spis członków Komitetu Centralnego SAT; niepolskie stowarzyszenia sportowe w Polsce; zebranie polityczne Związku Ludowo-Narodowego w Krakowie; sprawa udziału członków Związku Strzeleckiego w zajściach w dn. 6 listopada 1923 r. w Krakowie; referat dotyczący reorganizacji jazdy bolszewickiej, 1922–1923.*

CAW, nr I.375.3 Oddziały Żandarmerii 1918–1939 (grupa zespołów). 3 Dyon Kielce–Grodno, poz. 184 *Meldunki i wykazy graficzne dot. Stanu dezercji w wojsku, 1922–1925.*

CAW, nr. I.303.4 Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939, poz. 2510, *Raporty i meldunki DOK oraz KOP o stanie dezercji żołnierzy WP do Niemiec, ZSSR, Czechosłowacji i na Litwę; protokoły przesłuchań podejrzanych o szpiegowstwo; prasa.*

CAW, nr. I.303.4 Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939, poz. 2511, *Raporty narodowościowo-polityczne i wojskowe Oddz. II Sztabu DOK VI; sprawozdanie z działalności i raporty kwartalne ze służby kontrwywiadu SRI DOK VI; wykazy stanu narodowościowego, wyznaniowego i dezerterów; wyniki dochodzenia w sprawie propagandy niemieckiej w 49 pp; statystyka oraz plan zlikwidowania spraw szpiegowskich.*

CAW, nr. I.303.4 Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) 1921–1939, poz. 2676, *Komunikaty i referaty informacyjne Oddz. II dot. "Obcych narodowości w armii polskiej" i raporty narodowościowe DOK VII.*

CAW, nr. I.371. 1/A Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr I Warszawa, poz. 29, *Antypaństwowa agitacja Rusinów i postępowanie z rekrutami obcych narodowości; miesięczne wykazy zmian funk-*

cionariuszy cywilnych przez dowódce Okręgu Korpusu I; listy kwalifikacyjne pracowników cywilnych.

CAW, nr. I.371. 1/A Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr I Warszawa, poz. 32, *Utworzenie Ekspozytury Samodzielnego Referatu Informacyjnego przy Dowództwie Okręgu Korpusu I; zarządzenia i instrukcje dotyczące zwalczania komunizmu w wojsku, akcje dywersyjne komunistów; wytyczne dla oficerów informacyjnych oraz instrukcje o pracy narodowościowej; opisy powiatów – mniejszości narodowe; organizacja "Zakon Krzyża i Miecza"; sprawa oficerów ukraińskich przydzielonych do armii polskiej.*

CAW, nr. I.371. 2/A Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr II Lublin, poz. 88, *Kwartalne raporty polityczno-narodowościowe oraz półroczne wojskowo-narodowościowe dotyczące ogólnej sytuacji politycznej, działalność partii legalnych i nielegalnych, spraw narodowościowych i wojskowych.*

CAW, nr. I.300.1 Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, poz. 602, *Sprawy przestępstw, samobójstw i nieszczęśliwych wypadków – lotnicze, wybuchy prochu*.

CAW, nr. I.300.1 Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, poz. 603, *Sprawozdania z ważniejszych przestępstw karnych popełnionych w wojsku; statystyka żandarmerii*.

CAW, nr. I.300.1 Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918–1939, poz. 604, *Sprawy karne, sądów doraźnych; wykazy stanu przestępczości w armii.*

CAW, nr. I.371.5/A Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr V Kraków, poz. 204, *Meldunki i wykazy imienne dotyczące dezercji z wojska w miesiącach 1–11.1923, z oddziałów podległych DOK V oraz przyczyny dezercji i narodowość dezerterów.*

CAW, nr. I.371.5/A Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr V Kraków, poz. 394, *Raporty na temat działalności dywersyjnej żołnierzy z mniejszości narodowych w oddziałach WP na terenie DOK V; komunikaty informacyjne DOK V dot. spraw narodowościowych i służby oficerów obcych narodowości w WP; wykaz oficerów rezerwy obcych narodowości (określenie łojalności).*

CAW, nr. I.371.6/A Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr VI Lwów, poz. 136, *Raport wojskowo-narodowościowy Samodzielne Referaty Informacyjne Dowództwa Okręgu Korpusu VI; informacje i meldunki o przybyłych z zagranicy, akta w sprawie podejrzenia o szpiegowstwo oraz ukrywania się przed służbą wojskową, wykazy spraw szpiegowskich zlikwidowanych w 1932 roku; dane o działalności komunistów na terenie Tarnopola, mapy i szkice terenów małopolski Wschodniej i Śląska; wykazy osób osa-*

dzonych w Berezie Kartuskiej, protokoły przesłuchań; korespondencja różna, głównie z posterunkami policji w sprawie nadsyłania meldunków dotyczących zatrzymanych agentów i różnych osób inwiligowanych; pisma w sprawie postępowania ze schwytanymi gołębiami pocztowymi i prowadzenia dokumentacji tajnej po zabójstwie B. Pierackiego.

CAW, nr. I.371.7/A Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu nr VII Poznań, poz. 26, *Raporty wojskowo-narodowościowe. Stan oraz przyczyny dezercji*.

DALO, nr. 1 op. 52, poz. 2930, *Perepiska 5-go inspektora armii z Ministerstwom wnutriennich diel i woinskim uprawlienijem o liszenii prawitielstwiennych polnomoczij generala Hallera, politiczieskogo konkurenta J.Pilsudskogo*

DALO, nr. 1 op. 4, poz. 298, *Perepiska s Ministerstwom Vnutrennich del, inspektorami armii i powietowymi starostwami o prizywe w armiju lic 1900–1901 goda rożdienija*.

DALO, nr. 1, op. 4, poz. 738 *Otczioty sztaba komandowanija VI okružnogo korpusa ob osnownom prizywie w 1930 godu.*

DALO, nr. 1, op.4, poz.827 *Otczioty komandowanija VI okružnogo korpusa N VI o chodie osnownogo i dopolnitielnych prizywow w armiju w 1931 g.*

DALO, nr. 1, op.4, poz.924 *Otczioty Lwowskogo wojewodskogo uprawlienija i powietowych starostw o rezultatach prizywa w armiju w 1931–1932 godach.*

Dziennik Rozkazów MSW, 1923, 10 kwietnia, № 13.

Dziennik Rozkazów MSW, 1924, 24 kwietnia, № 16.

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1924, 18 lipca, № 61.

Grzybowski J., *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918–1945*. Warszawa 2006.

„Hromads'kyj hołos", 17 marta 1923, cz. 7, s. 1 [„Громадський голос", 17 марта 1923 р., ч. 1, с. 1].

Jaroszuk E., *Żandarmeria wojskowa w latach 1921–1939*, Kraków 2009.

Kasprzycki R., *Dezercje i unikanie służby w Wojsku Polskim w latach 1918–1939*, "Dzieje najnowsze", Warszawa 2016, s. 87–106.

Kięsik J., *Praca oświatowo-wychowawcza wśród mniejszości narodowych w Wojsku Polskim 1918–1939* [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, red.: Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 2001, s. 209–232.

Kirchmajer J., *Pamiętniki*, Warszawa, 1987.

Knysh Z., *Za chuzhu spravu*, Toronto 1961 [Книш З., *За чужу справу,* Торонто 1961].

Kowalski T., *Mniejszości narodowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939)*, Toruń 1997.

Kowalski T., *Pobór mniejszości narodowych do wojska II Rzeczypospolitej*, "Wojskowy Przegląd Historyczny", Warszawa 1996, s. 72–81.

Krotofil M., *Ukraińcy w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym,* [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Siłach Zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, red. Z. Karpuś, W. Rezmer, Toruń 2001, s. 123–152.

Makowski W., *Kodeks karny wojskowy z dodaniem ustaw i przepisów wprowadzanych, przechodnich i uzupełniających oraz komentarza*, Warszawa 1921.

Martynets V., *Vid UVO do OUN: spohady ta materiialy do peredistorii ta istorii ukrainskoho orhanizovanoho natsionalizmu*, Vynnypeh 1949 [Мартинець В., *Від УВО до ОУН: спогади та матеріяли до передісторії та історії українського організованого націоналізму*, Виннипег 1949].

„Nowyj czas", 13 lipnia [Новий час, 13 липня] 1924, cz. 51–52 (68), s. 4–5.

Rukkas A., *Voiaky-ukraintsi u polskii armii (1921–1939 rr.)*, "Viiskovo-istorychnyi almanakh" 2002, s. 54–65 [Руккас А., *Вояки-українці у польській армії (1921–1939 рр.),* "Військово-історичний альманах" 2002, с. 54–65] .

Sprawozdanie stenograficzne z 132 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 18 czerwca 1924 r., Warszawa 1924.

Stawecki, P., *Z badań nad dyscypliną, przestępczością i moralnością wojska Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2000.

Stempien S., *Poliaky y ukraintsi v II Rechi Pospolytii: sproby dialohu* [w:] *Polsko-ukrainski studii. Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist*, Kyiv 1992, s. 211–222 [Стемпєнь С., *Поляки й українці в II Речі Посполитій: спроби діалогу* [w:] *Польсько-українські студії. Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, Київ 1992, с. 211–222].

Shvahuliak M., *Polska derzhava v kontseptsiiakh zakhidnoukrainskykh politychnykh seredovyshch (1920–1939)* [v:] *Istorychni studii. Ukraintsi na rozdorizhzhiakh ta krutykh povorotakh istorii (dr. pol. XIX–per. pol. XX st.)*, Lviv 2013, s. 330–349 [Швагуляк М., *Польська держава в концепціях західноукраїнських політичних середовищ (1920–1939)* [в:] *Історичні студії. Українці на роздоріжжях та крутих поворотах історії (др. пол. XIX–пер. пол. XX ст.*), Львів 2013, с. 330–349].

Torzecki R., *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989.

Wasilewski L., *Ruski, rusiński czy ukraiński?*, "Sprawy narodowościowe", Warszawa 1927, s. 388–392.

Desertion among Ukrainians in the Polish Army: Motives, Scales

After World War I and signing a number of international legal agreements the majority of Western Ukrainian lands was included into the territory of Rzecz Pospolita. Ukrainians who according to Polish legislature became the citizens of the country became the subject for an army draft. Since 1921 on the territory of post Russian empire and since 1922 on the territory of Austro-Hungarian empire there had been a wide practice of conducting general drafts to the army of the boys who were 21 years old. Such recruits as "Ruthenians"/"Ukrainians" were usually sent to serve in infantry, cavalry or artillery units which were mainly deployed in Central and Western parts of the country. During the military service the recruits faced harsh reality of army life, which became the reason for desertion of many of them, regardless of their nationality. A certain part of deserters was Ukrainian. The article includes analyses of such a phenomenon as desertion of Ukrainians from the Polish army during the interwar period. Such problems as the events of Polish Ukrainian war of 1918-1919, officers and staff's attitude to recruits, material supply for servicemen, private life, and the life of the family are considered as the main factors for the desertion of servicemen. At the same time with the support of scientific literature and archival materials the author describes Ukrainian civilian people's attitude to deserters and its evolution during the interwar period as well as determines the countries where the deserters were trying to escape to, avoiding the persecution and in searching better life. The article also examines main offers and actions of Military Political leadership of Rzecz Pospolita to overcome this phenomenon, which is shameful for the army.

K e y w o r d s : Poland, Eastern Galicia, army, "Ruthenians", "Ukrainians", desertion.